

Chaim Potok (1927- 2002)

Lezing Studium Generale op 19 december 2008

Door: dr. Johan van Wijk

Schrijver, dichter, schilder, filosoof, rabbijn zonder gemeente.

Een schrijver die velen van ons raakt. Gedeeltelijk omdat hij een betrekkelijk toegankelijk schrijver is. Zijn romans zijn realistisch, ongekunsteld en hebben niet de pretentie van grote filosofische diepgang. Potok blinkt uit in het schrijven van dialogen waarin vaak meer verzwegen wordt dan uitgelegd. Dat verleent zijn verhalen spanning, maar ook warmte. Want de hoofdpersonen uit Potoks werken zwijgen nooit uit gemakzucht of uit cynisme, maar uit tact, uit respect voor dat wat niet, of nog niet, in woorden te vatten is.

Maar nog meer weet hij ons te raken omdat hij schrijft over de confrontatie tussen je eigen kleine, vast omgrensde milieu en de uitdaging met de grote wereld daarbuiten. Omdat hij in staat is een wereld op te roepen die voor ons allen zo verrassend herkenbaar is. We hoorden eerder dat Singer de Mozart was van de Joodse literatuur en Potok de Bach. Maar het zal blijken dat hij dan ook uitdrukkelijk de Bach is van de diepgaande cantates. Oppervlakkigheid kan POTOK op het eerste gezicht niet verweten worden. Zijn romans gaan stuk voor stuk immers echt ergens over. En dat is in de 20^e eeuw niet een vanzelfsprekendheid dunkt me.

Ik heb Potok een keer ontmoet in het begin van de jaren 80. Een uiterst vriendelijke, vrij kleine man met opvallend heldere ogen. Met een groepje docenten en studenten mochten we vragen stellen aan Potok. Al gauw werd het een levendig gesprek, waarbij over en weer veel vragen werden gesteld en gemeenschappelijk naar antwoorden werd gezocht. In ieder geval heeft hij op tallozen een onuitwisbare indruk gemaakt.

DIA POTOKS OEVRE

Chaim Potok werd in 1929 in de Bronx in New York geboren. Zijn beide ouders waren chassidische Joden en zijn opvoeding nogal orthodox.

Potok zelf zegt hierover; Het was een heel besloten gemeenschap van wat je fundamentalistische joden zou kunnen noemen. Wij leerden alleen de Talmud. Alles daarbuiten was niet alleen minderwaardig; het werd ook als bedreigend gezien. Van 9 uur 's morgens tot 3 uur 's middags was het alleen maar Talmud. Van half 4 tot 6 uur hadden we de "wereldlijke" vakken. Dan gingen we naar huis, we maakten huiswerk, aten wat en gingen naar bed. Zo leefden mijn vrienden en ik. Potoks roman *In the Beginning* komt het dicht bij hoe zijn jeugd in werkelijkheid was.

Ergens anders zegt Potok, "Ik groeide op in een chassidische wereld zonder de baard en de gekrulde lokken".

Het chassidische keert regelmatig terug in de werken van Potok en hoewel er wel in opgevoed wordt Potok in de VS gerekend tot de "conservative" Jews. Sterker nog; de Chassidim wijzen hem af.

"Mijn boeken worden twee straten verderop absoluut niet gelezen op de yeshiva, zei Potok ooit in een interview met de nodige ironie.

De Chassidische beweging ontstond in de 18^e eeuw in Polen en werd opgericht door Israël-ben-Eliëzer. Deze leerde dat men geen bescherming hoeft te zoeken tegen Satan, boze geesten door middel van eindeloze studie, contemplatie, boetedoening, versterving en vasten. De Heer der Wereld is een meedogende God die zijn volk liefheeft. Hij is overal, in iedere grashalm in ieder wolk in de lucht. De vervulling van slechts een enkel gebod, uitgevoerd met liefde volstaat om een mens tot verdienste te brengen en boven zijn ellende uit te tillen. De wereld kan verlost worden door vreugde. Al spoedig kreeg Ben-Eliëzer de naam **Ba'al-Shem-Tov**, de meester van de Goede Naam. De bekende joodse filosoof en pedagoog Martin Buber, wellicht bekend of zelfs van gelezen, heeft veel geschreven over het chassidisme.

Overigens hebben deze chassidim veel kritiek te verduren gehad en nog.

Met name op de pantheïstische ideeën dat God in alles en alles in God zou zijn is veel kritiek gekomen. De MISNAGDIEM (lett. Tegenstanders) vormen een grote tegenbeweging van de Chassidim. Zij hangen de leer aan van de grote Joodse geleerde **Maimonides**, die zei dat God geen fysieke verschijning heeft. Ook zeggen de chassidim dat er in alles vonken van het Goede te vinden zijn. De Misnagdiem op hun beurt zien dat als ketter.

Hoe dan ook, de Chassidim hebben een strenge leef- en denkwijze, met letterlijk navolging van de wetten van Mozes. Voor buiten staanders leven ze in een maatschappelijk isolement en hun leefwijzen doen vaak wat middeleeuws aan. Hiermee zitten we midden in de Chosen waar in het begin van de roman twee Joodse groepen elkaar bevechten door straffe baseball wedstrijden te spelen die Reuven een "heilige oorlog" noemt. **Voorlezen p.14 Chosen**

De Chassidim nemen het op tegen de "conservative Jews" die, vooral waar het kwesties van uiterlijkheden en details van ritueel betreft, een minder letterlijke, maar niet altijd minder orthodoxe, interpretatie van de wetten voorstaan. De zelf-opgelegde intellectuele beperkingen van de Chassidim verwerpen zij met klem. Denk maar aan de regelmatige discussies tussen vader en zoon Malter over de merkwaardigheden van van de Chassidim.

Weer even terug naar Potok zelf. Toen hij had besloten dat hij schrijver zou worden (op z'n 16^e!), stond voor hem vast dat hij over Joden in Amerika zou schrijven. **DIA**

"Ik besloot dat als ik het goed wilde doen ik een goede Joodse opleiding moest hebben. En ik wilde een bredere opvoeding dan alleen mijn Joodse achtergrond. Ik wilde een soort westers-wetenschappelijke opleiding. Ik wilde meer weten over poëzie, joodse poëzie en de bijbel. Dat had ik allemaal niet gehad op de scholen waar ik op had gezeten. Er was maar één school die een wetenschappelijke opleiding bood en als je daarop had gezeten was je automatisch rabbi. En ik had besloten geen rabbi te willen worden."

Wel studeren heeft Potok gedaan. Hij studeerde summa cum laude af op Engelse literatuur op de Yeshiva Universiteit, werd rabbijn op het Theologisch Seminarie van Amerika en behaalde een doctorsgraad in de filosofie aan de Universiteit van Pennsylvanië. Een gemeente heeft hij nooit gekregen. De rebbe speelt echter wel een belangrijke rol in met name zijn vroegere werken. De rebbe is in in het chassidisme een belangrijke centrale figuur. **DIA rebbe+ uitleg waarom Chagall.**

Hij is het die persoonlijk en godsdienstige zaken regelt voor zijn aanhangers. We kennen allemaal de wijze en alom gerespecteerde rebbe uit *My Name is Asher Lev*. Hij is de rechtvaardige, de tsaddiek. In *Wanderings* (Omwervingen), schrijft Potok; de tsaddiek was de zuivere ziel van hun collectieve wezen, hartstochtelijk geliefd en blindelings gevolgd. Hij was de schakel met de Ribbono Sjel Olom, de Meester van het Heelal. Voor zijn volgelingen was hij prediker, moralist, biechtvader, weldoener en wonderdokter. Dan begrijpen we ook dat Rebbe Saunders wel heel verguld was met het intellect van zijn zoon, maar zorgen had over het gebrek aan gevoel. Maar daarover later meer.

Potok rond zijn studies af voordat hij wordt opgeroepen voor militaire dienst. De Koreaanse oorlog was al ten einde maar de Amerikaanse aanwezigheid in het Zuid-Oosten van Azië duurde nog voort. Potok was 25 toen hij daar verbleef en het heeft naar eigen zeggen een beslissende wending aan zijn schrijverschap gegeven. **DIA**

"Toen ik daarheen ging, dacht ik dat ik alles wist. Ik wist wat mijn Jodendom was. Ik wist wat ik was als onderdeel van de Amerikaanse beschaving. Je kon me een vraag stellen en ik wist het antwoord. Waarom is er kwaad in de wereld? Wat voor iemand was George Washington? Ik wist het allemaal. Maar in Azië werden al mijn zekerheden ondermijnd. Ik zag een andere beschaving en ik zag ellende die ik nog nooit had gezien. Ik ben onder meer naar Hiroshima geweest en ik sprak met mensen uit dat werelddeel. Toen kreeg de Westerse wereld, mijn jood zijn en mijn Amerikaan zijn een ander aanzicht. Het Aziatisch perspectief was zo dat de modelwereld waarin ik was opgegroeid, het mooie plaatje, uit elkaar viel."

Potoks schrijverschap is op enigszins merkwaardige wijze tot stand gekomen. Wanneer Chaim 9 jaar oud is begint hij met tekenen en schilderen. Net als in *My Name is Asher Lev* wordt dat in toenemende mate een probleem in het gezin van Potok. Binnen de cultuur waarin hij opgroeit wordt schilderen gezien als een heidense bezigheid. Alleen gojim houden zich daar mee op. Dat er desondanks veel Joodse beeldende kunstenaars zijn doet daar niets van af. Wanneer Chaim doorzet keert zijn vader zich steeds openlijker en sterker tegen zijn schilderwerk af.

Wanneer Potok 16 is leest hij twee werken uit de Brits/Ierse literatuur. *Brideshead Revisited* van Evelyn Waugh en *Portrait of the Artist as a Young Man* van James Joyce. *Brideshead Revisited* gaf Potok enorme inspiratie vanwege het taalgebruik, de verwoording van gevoelens en emoties, vanwege de hoofdpersonen en hun worsteling met de dingen die gebeuren. Hij beseftte dat hij werelden kon scheppen met woorden op papier. Het boek van Joyce vertelde over verwarring en

onzekerheid in het hoofd en het hart; dingen die Potok zelf aan den lijve ervoer en waar hij geen woorden voor had. "Those two books did it for me" vertelde hij later.

Toch is Potok blijven schilderen. In tegenstelling tot de stijl en onderwerpskeuze van zijn literatuur zijn de schilderijen van Chaim Potok veel moeilijker onder een noemer te brengen.

Hij bewonderde een grote diversiteit aan schilders, stijlen en periodes.

Rembrandt, Vermeer, Goya, van Gogh, Cézanne, Picasso, Chagall, Matisse, Hopper, zelfs tot Bacon, Hockney en Rothko.

Hij noemt zijn eigen schilderijen figuratief en expressionistisch. Ze zijn veelal sober van opzet, een enkele keer sterker gedetailleerd, soms uitbundig van kleur, soms weer donkerder en gedempter van licht. **DIA omslagen**

De Nederlandse boeken van Bzztôh hebben omslagen werken van Potok door hem zelf gekozen.

Elk schilderij vertelt een eigen verhaal. Zij tonen heel duidelijk een hang naar schoonheid, naar het harmonieuze, naar het ware.

In 1967 schreef Potok zijn eerste roman *The Chosen*. Hij zei hiervan dat het een manier was om in het reine te komen met zijn religieuze opvoeding. De elementen daarin waren het fundamentalisme, het zo sterk gestructureerd zijn van het kijken naar de wereld om je heen, het vaste gegeven van de traditie, de onmogelijkheid om vragen te stellen en te manoeuvreren, het feit dat je wordt gevraagd de erfenis die jij had ontvangen onveranderd door te geven.

En de eerste scheur in die muur van vastheid was literatuur. Literatuur geeft je de kans om menselijke ervaringen op andere wijzen in kaart te brengen. Potok noemde in een essay literatuur een vorm van *legitiem voyeurisme* door het sleutelgat van de taal waardoor je echt de levens van anderen leert kennen, hun angsten; hun liefdes, hun passies. En wanneer je dan onder de oppervlakte van die levens bent aangekomen ontstaan er pas echte nabijheid echte verbondenheid.

The Chosen werd geschreven in een tijd waarin de schrijver en zijn lezers beschikten over alle feiten van Nazi Duitsland. Daarvoor hadden Joden reeds onuitsprekelijk geleden onder pogroms in Rusland en Polen maar dit lijden had een veel grotere en algemener bekendheid gekregen. Sinds 1945 is iedere romanfiguur met een Joodse identiteit een soort overlevende. En zo worden ook Potoks vroegere romans - met uitzondering van *Het boek van het Licht* - vaak bevolkt door overlevenden van de Holocaust. **Dia Chagall oorlog**

Ook in *The Chosen* valt de volle nadruk op de restauratie, de wederopbouw na de Holocaust. (Opvallend trouwens dat het boek 18 hoofdstukken telt; de 18^e letter uit het Hebreeuwse alfabet, *chai* betekent zoveel als LEVEN)

Potok brengt tekent deze zoektocht naar wederopbouw onder grote spanning in *The Chosen* wanneer hij de passiviteit van Reb Saunders scherp laat contrasteren met de sterk zionistische ideeën van Reuven Malters vader. Reb Saunders passiviteit hangt overigens nauw samen met zijn Messiaanse verwachting. Maar Reuven Malters vader zegt "We kunnen niet wachten op God. Als er een antwoord is moeten we dat zelf geven". Sterker, in zijn beleving zal de Holocaust pas betekenis hebben als wij mensen bereid zijn er betekenis aan te geven. Daarom vecht hij met passie voor de totstandkoming van de staat Israël want, en ik citeer weer... **DIA**

"De moord op 6 miljoen joden zou pas betekenis krijgen op de dag dat de Joodse staat gesticht was. Alleen dan zou hun offer zin krijgen; alleen dan zou zouden hun gezangen van geloof die zij zongen op weg naar de gaskamers betekenis krijgen; alleen dan zou het Jodendom weer een licht voor de wereld zijn".

Ik denk dat we hier een kernpunt uit het denken van Potok te pakken hebben. Het Judaïsme, het Joodse geloof is bij uitstek een herinneringsgeloof. Een Jood wordt opgedragen te herinneren. En er is die lange geschiedenis van zo'n 4000 jaar. Je wordt opgeroepen die geschiedenis in te lijven in je eigen essentiële bestaan. De verhalen van Abraham, Jacob, Jozef, David en Salomo, ze zijn allemaal werkelijkheid; ze zijn er allemaal om te onthouden en ervan te leren en ze moeten een deel worden van de manier waarop jij over de wereld denkt. Het Judaïsme wordt opgedragen de wereld in kaart te brengen met allerlei soort van informatie. De waarde systemen, de spanningen de successen en de mislukkingen., de dromen en de verschrikkingen van het Joodse verleden. Maar het is Potoks vaste overtuiging dat hier een gevaar aan zit. Je kunt zo beladen worden met je geschiedenis dat het je verlamt. Ergens leven we allemaal in die spanning denk ik. Collectief, als volk, als gezindte maar ook als individu. En het is een punt van strijd om een balans te vinden in die spanning. Iemand die weigert of niet in staat is omdat hele verleden een plaats te geven - en

de een zal dat beter en in meerder mate kunnen dan de ander – is sterk te betreuren, is volgens POTOK ten diepste ten dode opgeschreven. Dat is in ieder geval een punt van strijd in de romans van Chaim Potok.

En volgens Potok weerspiegelt de Amerikaanse Jood in microkosmos het spanningsveld in de macrokosmos van de Westerse beschaving, tussen de banden met het verleden enerzijds en de nieuwe ideeën anderzijds. En het is vooral deze onderliggende en verstrekkende symbolische betekenis die Potoks romans zo leesbaar en universeel maakt. Daarin staat hij trouwens ook niet alleen in de literaire traditie. De verhalen van Potoks grote voorbeeld, James Joyce, vinden allemaal plaats in Dublin. Kafka kennen we als de schrijver van Praag en Dostojevski als de schrijver van St. Petersburg. Joyce zei: voor mijzelf schrijf ik altijd over Dublin. Want als ik naar het hart van Dublin kan komen kan ik ook naar het hart van alle steden in de wereld komen. In het bijzondere ligt het universele besloten. Dus nogmaals, hoezeer beperkt tot de Joodse wereld en cultuur; Potoks romans hebben een universele betekenis en een even universele aantrekkingskracht.

Iets anders wat het vermelden waard is hier in dit verband is hoe Potok de ontmoeting ziet tussen de lezer of de beschouwer en het kunstwerk. In de gave van Asjer Lev zegt Potok; Kunst vindt plaats wanneer dat wat gezien wordt wordt vermengd met dat wat zich in de kunstenaar bevindt. Potok ziet een lezer niet als een leeg vat dat met een verhaal wordt volgegoten. Hij of zij neemt zijn hele existentie mee. Het is als een boog, een kromming waarop het kunstwerk en de beschouwer elkaar ergens ontmoeten. En voor een ieder is die ontmoeting op een andere plaats, maar ontmoeting moet er zijn, zal er zijn.

Nog een ander aspect dat in Potoks vroege romans sterk aan de orde komt, zij het soms zijdelings, is de kernvraag naar de Goddelijke Voorzienigheid. Het is het metafysische vraagstuk van de THEODICEE, de Godsrechtvaardiging.

Het is de vraag naar de oorsprong van het kwaad, de vraag naar de betekenis van het menselijke lijden. Reb Saunders uit *The Chosen* roept, na gehoord te hebben van de verschrikkingen van de Holocaust uit: "Heer van het Universum, hoe kunt u zoiets laten gebeuren". Potoks boek *De Troop Leraar* is in feite een religieus-filosofische zoektocht naar de oorsprong van het kwaad. En in *the Dark Place Inside*, een bundel verhalen in hetzelfde jaar als *The Chosen* gepubliceerd, 1967 dus, gaat het over Levi Abramovitch, als kind door nazi's mishandeld. Op een gegeven ogenblik roept hij uit;

" Heer der wereld als u echt bestaat dan bent u machteloos en wreed. Als u wel in staat bent maar niet bereid bent kwaad te voorkomen; dan bent u wreed. Als u wel bereid maar niet in staat bent kwaad te voorkomen, dan hebt u geen macht. En als u er toe bereid bent en in staat, waarom is er dan kwaad."

Potok geeft hier uitdrukking aan zijn verbijstering over wat hij Gods afwezigheid in de Holocaust noemt. Het is een beeld van de duisternis, het beeld van een donker een zwart gat. Na een bezoek aan Auschwitz later noemde Potok dit de plaats waar God niet geweest was en de Satan ook niet. Dus weer een zwart gat met het

grote niets.

Ook in het vervolg van *Mijn naam is Asher Lev*, de Gave van Asher Lev, komt het thema van de Godsrechtvaardiging sterk naar boven, hier verwoord door de vrouw van Asher van wie de hele familie gedood is in de concentratiekampen. **DIA chagall Parijs**

"Kan God een plan hebben? Dat dacht ik altijd toen ik in dat afgesloten appartement zat in Parijs. Dat God een plan had, een groot plan. Soms lag ik 's nachts wakker en probeerde te raden wat dat plan was." En ook Asher Lev zelf komt in opstand tegen de Meester van het Heelal wanneer een vriend om het leven komt bij een bomaanslag in Parijs.

Ik wil later nog op terug komen op de rol van het kwaad, de "*yetzer hara*" die in ieder mens hart aanwezig is, en de twijfel die zo sterk het gevolg ervan is..

Maar nu eerst maar eens verder in *The Chosen*.

We bevinden ons in Williamsburg, eigenlijk het Joodse getto in New York. Er wonen orthodoxe families uit Rusland en Polen. Daarnaast wonen er Chassidische sekten met een eigen synagoge en een eigen rabbi en een eigen jesjiwa, eigen winkels en eigen begraafplaatsen. **DIA Chagall**

begraafplaats. Zij zouden wellicht altijd langs elkaar zijn blijven leven ware het niet dat De Tweede Wereld Oorlog is uitgebroken.

Is het om te bewijzen dat de chassidische jongens fysiek net zo fit zijn als de orthodoxe jongens, ondanks het feit dat ze vrijwel altijd met studie bezig zijn? Het resultaat is een harde baseball confrontatie. Maar het is ook een confrontatie van wat wij *rekkelijken* en *preciezen* zouden noemen. Prachtig hoe Potok deze heroïsche strijd tot in het kleinste detail ons schildert. De orthodoxe leider vuurt z'n jongens aan met krijgslustige taal; de chassidische rabbi.... Hij leest een boek. Reuven Malter, de ik-verteller behoort bij de orthodoxen doet minachtend over de outfit van de chassidiem. Al snel ontarda de wedstrijd in een vijandelijk slagveld van dodelijke ernst. De korte woordenwisseling tussen Danny en Reuven is tekenend. "Jouw vader is David Malter, de man die artikelen over de Talmoed schrijft?. Na bevestiging van Reuven zegt Danny, Ik heb mijn team gezegd dat we jullie gaan afmaken vanmiddag, you *apikorsim*. Dit was het ultieme scheldwoord. Reuven voelde de zwaarte van die aantijging onmiddellijk aan. Wonderlijk tussen twee haakjes dat we merken dat de vaders ook sterk op elkaars werk en denken reageren maar wel wederzijds respect tonen. Hoewel Reb Saunders absoluut oneens is met de zionistische standpunten van Reb Malter spreekt hij lovende woorden over diens denkkraft en eruditie. Andersom is het respect zo mogelijk nog groter.

Wat er op het speelveld volgt wordt door POTOK op prachtige wijze uitgewerkt tot een van de centrale metaforen in *The Chosen* en in *Mijn Naam is Asjer Lev*. Het is de metafoor van het menselijke oog of ook het menselijke zien. Het oog als poort naar en spiegel van de ziel. Zij die de traditie gebruiken als middel om zich van de wereld af te sluiten worden regelmatig beschreven als met toegeknepen ogen lege ogen of gesloten ogen. Zij echter die de traditie beschouwen als de basis van waaruit de wereld te bezien worden getekend met wijd open ogen.

Danny, met zijn gezicht als "uit steen gehouwen" slaat Reuven het ziekenhuis in door hem met de bal in het oog te treffen. Tijdelijk verblind door die klap komt Reuven in het hospitaal in aanraking met een bijna blinde ex-boxer die onophoudelijk kletst en het blinde sturende jongetje. Terwijl Reuven het met één oog moet doen is het voor hem een uitstekend moment om zijn blik op de wereld te herzien. "Zo lag ik een lange tijd over mijn ogen na te denken". Na verloop van tijd wordt het beeld van het oog uitgebouwd tot symbool voor het conflict tussen het individu en de traditie. Voor Potok is het van wezenlijk belang om in staat te zijn naar binnen te zien en tegelijkertijd er een brede blik op het leven op na te houden. En de individuele persoonlijkheid is de levende schakel tussen de vaste rots die de traditie is en de stroom van het alledaagse leven. En het wordt van het individu gevraagd sterk te interacteren tussen zichzelf en die traditie. Mensen smeden en beïnvloeden een traditie even sterk als dat zij erdoor worden gesmeed. Dit geeft mensen vrijheid, vrijheid om binnen de traditie de ogen open te houden. Rebbe Malter zegt tegen zijn zoon Reuven; **DIA**

"Mensen leven niet eeuwig Reuven, we leven korter dan het knippen van het oog. als je het vergelijkt met de eeuwigheid. Daarom kun je je afvragen wat de waarde is van een mensenleven. Er wordt zoveel geleden op de wereld [...] Lang geleden, Reuven, ben ik erachter gekomen dat het knippen van een oog {op zich} niets betekent. Maar het oog *dat* knippert, dat is iets. De levensduur is niets. Maar de man die leeft is iets. In dat kleine beetje tijd kan hij er waarde aan geven, zodat zijn kwaliteit onmetelijk is, ofschoon zijn kwantiteit misschien te verwaarlozen is.. Begrijp je wat ik bedoel? Een mens moet aan zijn leven betekenis geven...."

Dat betekenis geven aan het leven is niet iets wat zomaar even gebeurt en Danny moet dit wel op een heel bijzondere manier leren. Boek twee van de *Chosen* wordt vooraf gegaan door de woorden uit de *Zohar*; *Stilte is overal goed, behalve in verband met de Torah*"

Reuven Malter komt er al gauw achter dat de vreemde harde houding van Danny een mengsel is van arrogantie en eenzaamheid. Maar de arrogantie is te wijten aan een buitengewoon intellect en de eenzaamheid door een voor Reuven onbegrijpelijke opvoeding. Reuven ontdekt dat Reb Saunders alleen met zijn zoon spreekt over de Talmoed en de Torah. Thuis voedt hij hem op in stilte. Toch wordt aannemelijk gemaakt dat de stilte die de vader handhaaft tegenover zijn zoon niet wreed of liefdeloos is, maar dat hij wil voorkomen dat zijn zoon, hoewel hij zich alles heel snel kan eigen maken, vergeet over het idee van het lijden in de wereld. En dát te weten is het belangrijkste voor de Rebbe. Juist door het zwijgen van zijn vader zal Danny een mystiek gehoor ontwikkelen voor het lijden in de wereld! Als er bij de vader het besef ontstaat dat Danny inderdaad zich gaat ontwikkelen tot een "Tzaddik", een rechtvaardige, krijgt Danny de ruimte om andere dingen te lezen. En wat hij leest, nee verslindt, grenst aan het onmogelijke. Hij is gezegend met een absoluut geheugen en raast door filosofie, psychologie, geschiedenis, Jung, Freud, Nietzsche, Darwin. En hoewel Danny de uitverkorene is en het verhaal lijkt te beheersen is

het Reb Saunders die op onnavolgbare wijze Danny's keuze te breken met de familietraditie, aanvaardt en Danny de mogelijkheid geeft op een niet orthodoxe universiteit psychologie te laten studeren. De uitleg aan Danny in het bijzijn van Reuven waaróm Reb Saunders zijn zoon in stilte opvoedde behoort tot de zeldzame hoogte punten uit de wereld literatuur. Ik lees die niet voor, u krijgt de verfilmde versie te zien. **FILM fragm. 1**

In Mijn naam is Asjer Lev komt de strijd met de traditie nog sterker naar voren waarin een jonge Joodse jongen zijn verhouding verkent tussen zijn gave enerzijds en de traditie anderzijds. En in dit boek wordt de metafoor van het oog mijns inziens nog sterker uitvergroet. Deels begrijpelijk daar het gaat om beeldende kunst. Maar veel reacties van met name Asjers moeder worden in deze beeldspraak uitgewerkt. Haar ogen worden beurtelings aangeduid als "flauw" en "vurig", of "open maar niets ziend" of "gesloten maar de pijn zichtbaar".

Ook de emoties van Asjers vader zijn zichtbaar in de beschrijving van zijn ogen. "donker", "vermoed", "toegeknepen" en "turend".

In Asjers meest controversiële kunstwerk, de "Brooklyn crucifixions" is Asjers moeder als het ware vastgeketend aan de jaloezie van het appartement raam. **DIA** Deze *blinds*, zijn inderdaad als blinden die de ramen bedekken. De ramen die de wereld binnen scheiden van de wereld daarbuiten. Asjer tracht voortdurend naar buiten te kijken maar het zijn de vader en de moeder die voortdurend de blinden gesloten houden.

En als het verhaal zich verder ontsluit is daar de vader die de gekruisigde moeder ziet maar niets doet om haar te bevrijden. Hij sluit zich vastbesloten op in het binnenste van zijn verstikte traditie. De moeder is verstrikt in de blinden bij het naar buiten blikken terwijl de zoon voortdurend vastbesloten naar buiten blikkt.

Zijn naar buiten blikken is overigens geen botte rebellie. Hij zegt;

"Toen begon ik te beseffen dat er iets vreemds was met mijn ogen [...] Ik kon voelen met mijn ogen. Ik kon mijn ogen langs de lijnen om zijn ogen voelen glijden [...] ik voelde dat ik overspoeld werd door de vormen en structuren van de wereld om me heen. Ik sloot mijn ogen. Maar met gesloten ogen kon ik nog steeds op die manier kijken. Ik zag met een ander paar ogen, dat plotseling in me ontwaakt was...en was bang"

Asjers schilder talent is metterdaad een gave, een geschenk, ook al denkt de vader aanvankelijk dat het hem van de Sitra Achra, van de andere zijde wordt aangereikt en dus duivelswerk is. Maar kunst en zeker visuele kunst wordt niet begrepen en dus ook niet vlug geaccepteerd. Asjers vader blijft dan ook stug volhouden dat kunst "onzin" is. Op zich nog begrijpelijk ook wanneer we bedenken dat hij snoeihard moet werken voor de rebbe en geen tijd heeft voor enige ontspanning. Desondanks ontstaat een zekere trots bij hem wanneer hij merkt dat de kunst van Asjer op grote waardering kan rekenen. De trots verandert in afschuw en verbijstering wanneer hij de *crucifixions* onder ogen krijgt.

De vraag die zich opdringt is de vraag waarom Asjer kiest voor een kruisiging. Voor Asjer is de kruisiging kunst voor de orthodoxe Jood een symbool van vervolging en een belediging van God. Is het omdat het een *symbool van het lijden* is. Als zodanig hebben het Jodendom geen symbool voor het lijden. In talloze pogroms en de Shoah heeft het Joodse volk onnoemelijk geleden. In ieder geval is het wel een vorm van provocatie getuige de reactie van Asjers omstanders. Asjer wilde in ieder geval het lijden van zijn moeder uitbeelden. Was het soms een gevolg van de bezoeken die Asjer bracht met zijn moeder aan de verschillende musea? Asjer heeft het herhaaldelijk over Jezus, totdat zijn moeder hem het zwijgen oplegt. Overigens is het wel zo dat Marc Chagall als Joodse schilder al eerder kruisigingsmotieven in zijn schilderijen toepaste. Bij Chagall was het een vast thema van het menselijke lijden. **DIA Chagall kruisiging** net als dat een bos bloemen bij hem een teken was van de Boom des Levens en de Eiffeltoren een beeld van de harmonie. Asjer komt wel in een dilemma terecht door de houding van zijn vader en er zit niets anders voor hem op dan deze houding min of meer terzijde te schuiven. En er zijn andere vaderfiguren; er is de Rebbe, die hem de hand boven het hoofd blijft houden en er is Jacob Kahn, die hem langzamerhand tot veramerikaniseert kunstenaar doet groeien. Op een dag krijgt Asjer van zijn moeder een boek dat "The art Spirit" heet. Eerst leest Asjer zomaar een aantal passages uit het boek en één verwoordt precies wat er met hem gebeurt.

"ieder groot kunstenaar heeft zichzelf bevrijd van zijn familie, zijn vaderland, zijn ras. Iedereen die de wereld de weg gewezen heeft naar schoonheid naar werkelijke beschaving, is een

rebel geweest, een "universele mens" zonder woonplaats, die zijn medemensen overal ter wereld vond."

Hierin vinden we dezelfde strijd die Potok's voorbeeld James Joyce zo treffend heeft verwoord, verbeeld eigenlijk in zijn boek *Dubliners*, waar aan de ene kant de hoofdpersonen vast zitten aan hun wortels en waar er tegelijkertijd die hang is naar bevrijding. Mijn Naam is Asjer Lev is een *Bildungsroman*, een roman die zich concentreert op het volwassen worden van de hoofdpersoon, zoals we die ook kennen van Goethe's *Werther*, Dickens' *Great Expectations* en Twain's *Huckleberry Finn*. Maar tegelijkertijd is het ook een *künstlerroman* een roman over de hoofdpersoon die op weg is een kunstenaar te worden. Opnieuw zien we dat bij Joyce in zijn *Portrait of the Artist as a Young Man*.

Hoe dan ook, Asjer is een "Zwischenmensch" een mens gevangen tussen zijn eigen subcultuur en de "umbrella culture", de overkoepelende maatschappelijke structuren. Een mens die altijd op weg lijkt te zijn. Een mens die wanneer hij zijn bestemming dekt te hebben gevonden onrustig wordt en weer op zoek gaat.

Is het daarom toevallig dat Mijn Naam is Asjer Lev uit 3 delen bestaat waarin telkens iemand vertrekt aan het einde. Asjer's vader reist naar Europa aan het einde van boek 1. Aan het einde van twee vertrekken beide ouders naar Europa, een tenslotte is het Asjer zelf die vertrek naar Europa. Is dit een symbool voor een onomkeerbaar losmakingproces?

Ogenschijnlijk is er in Mijn Naam is Asjer Lev de distantiëring van zijn chassidische achtergrond met als kern de ontwikkeling tot beeldend kunstenaar. Maar de eerlijkheid gebiedt te zeggen dat het niet echt met veel spanning gepaard gaat. Asjers confrontaties leiden niet tot een drama van enige betekenis en een definitieve breuk met zijn achterban komt niet tot stand. Asjer is blijkbaar zo begaafd dat zijn ontwikkeling vrijwel zonder slag of stoot verloopt. Niemand twijfelt sterk aan zijn genialiteit, Asjer weet altijd precies zijn juiste materiaal te gebruiken, kent zijn techniek door en door. Is er wel echt de twijfel bij Asjer? Heeft hij ooit wel te vechten voor erkenning? Is er behalve de incidentele tegenspraak van vader Lev wel echte tegenkanting? Voor mij maakt dit Asjer Lev tot een vrij vlakke roman, ondanks de weergaloze proza die Potok weet te gebruiken.

Is het omdat Potok voornamelijk de intellectuele elite beschrijft? Hoe veelzijdig de personages ook zijn; hun maatschappelijke beperktheid is groot. Hierin zie ik ook een grote tegenstelling met andere Joodse vertellers als Bernard Malamud, Philip Roth, Saul Bellow en I.B. Singer en diens oudere broer Israel Joshua Singer. Zij schetsen niet alleen de intellectuele toplaag, maar de gewone arbeider, de verschoppeling of zelfs de dorpsgek. Dat geldt trouwens ook zeker voor Chagall. Bij Potok ontbreekt ook het element van de naakte strijd om het bestaan die zo sterk te vinden is bij andere Joodse schrijvers. Bij hem vind je niet de ongelofelijke worsteling met het voelbare eigen ik die je vindt bij de romans van Isaac Singer. In tegenstelling tot Singer, plaats Potok de Joodse levensprincipes en vertelwijzen in een Amerikaanse context en uitdrukkelijk niet in een Joodse. Het is alsof de joodse wereld bij Potok als instrument wordt gebruikt om een veel universeeler probleem aan de orde te stellen. Bij een meer recent auteur, Pearl Abraham wordt de Joodse wereld uitdrukkelijk wel vanuit Joods denken en voelen verwoord. Haar boek "*Vreugde der Wet*" belicht de chassidische wereld vanuit vrouwelijk perspectief. Van nog latere datum is de roman "*De waterval van Kaaterskill*" van Allegra Goodman Zo langzamerhand is er sprake van een apart genre, het genre van de '**assimilatieroman**', een term die we steeds regelmatig tegenkomen. Net zoals de INSPIRATIONAL NOVEL een term is die gebruikt wordt voor de Christelijke romans van veelal vrouwelijke Amerikaanse schrijvers als Lynn Austin en Marilynne Robinson, de schrijfster van *Gilead*

Na de expositie is de maat vol voor de chassidische gemeenschap; Asjer is tot persona non grata geworden en de Rebbe acht het beter dat Asjer een heenkomen zoekt in de oude wereld. Het duurt 20 jaar voordat Asjer weer terug keert. Maar dat is een ander verhaal.

Danny Saunders als "Zwischenmens", Asjer Lev als Zwischenmensch, Gershon in "Het Boek van het Licht" eveneens, Volodya en Masha in de Familie Slepak niet minder als Zwischenmensch wanneer ze gevangen zitten tussen de communistische cultuur van Rusland en hun eigen Joodse cultuur. En, hoe kan het bijna anders, het is Potok zelf die beschrijft hoe hij tot zo'n mens werd; een mens die zich in geen enkele cultuur echt thuis voelt. **DIA**

"Ik herinnerde me nog dat ik op een avond in de straten van Kyoto liep en dat ik ineens een overweldigend gevoel van vrijheid kreeg. Ik realiseerde me plotseling dat ik in een wereld was waar antisemitische niet bestond. Het is vrijwel onmogelijk om onder woorden te brengen wat het betekent om jezelf ineens in een wereld terug te vinden waar antisemitisme totaal geen plaats had.

Niemand haatte je om wat je was, iets waar je geen controle over had, en dan was dit nog een heidense wereld; een wereld die ik had leren verachten."

Toch hebben de Holocaust en het antisemitisme als blijvend diepgaand effect op het Jodendom niet echt een plaats in zijn vroege werken. Uiteraard komt het herhaaldelijk aan de orde, ik zei eerder dat zijn vroege romans bevolkt worden door overlevende van de Shoah, maar de religieus-filosofische implicaties ervan worden pas in zijn latere romans diepgaander aan de orde gesteld. Potok's vroegere romans worden beheerst door religieus-didactische bedoelingen. Dit in tegenstelling tot zijn latere werken die een veel sterkere esthetische inslag hebben. Zijn kijk op de wereld en de mensheid is daar duidelijker veel pessimistischer. Ik heb het eerder vermeld; zijn verblijf in Korea heeft Potok wezenlijk veranderd. Deze verandering is sterk merkbaar vanaf de roman *The Book of Lights*, dat in 1981 verscheen. De twee hoofdpersonen zijn verplicht om als Joods geestelijk verzorgers te gaan werken in Azië. De hoofdpersoon, Arthur Loran, is een begaafd student die zich bezighoudt met de kabbala, de mystieke getallenleer. Met zijn vriend Arthur Leiden deelde hij eerder een kamer op de campus van hun universiteit. Leiden heeft een broer in de tweede wereldoorlog verloren en zijn vader was een van de ingenieurs die meedeed met het vervaardigen van de atoombom. Zijn gevoelens over de oorlog zijn op z'n zachts gezegd ambivalent.

Voor Potok zelf is het meest betekenisvolle moment in de roman wanneer Arthur en Gershon Kaddiesj (het gebed voor de doden) zeggen bij het monument voor de slachtoffers van de Atoombom. Het verwijst naar wat Potok zelf meemaakte toen hij bij een tempel een oude Japanse man zag bidden en hij zich afvroeg of deze man tot een afgod bad. En zich afvroeg wat de waarde was van dat gebed en of zijn God dit gebed ook zou horen en er wat mee zou doen. Het gaf hem een gevoel van relatieve waarde van zijn eigen cultuur.

Het Boek van het Licht is een blik op de oosterse wereld vanuit westers Amerikaans perspectief. Maar vanaf dat moment begint hij zijn eigen cultuur te zien vanaf de buitenkant. Potok is tot waar *Zwischenmensch* geworden. De roman die Potok daarna schrijft over Korea - **Het stof der Aarde** - is geheel vanuit oosters perspectief geschreven. Het is een sobere en interculturele roman over menselijk lijden en de wil om te overleven. Tegelijkertijd heeft Potok's traditionele religieuze achtergrond geen toereikende antwoorden meer voor hem op de grote levensvragen.

Een van de grootste vragen die voor Potok gaan spelen is die van de herkomst van het kwaad. In Potok's boeken *de Troop Leraar* en *Het Kanaal* lijkt het alsof er een kentering is gekomen in Potok's gematigd optimisme.

Ik besef maar al te goed dat dit nu niet direct betrekking heeft op *The Chosen* en *My Name is Asjer Lev*. Maar zij die latere boeken van Potok hebben gelezen weten dat het verhaal niet af is. En, wat meer is, dat het vervolg wel heel aangrijpend is en dus de moeite van het overwegen waard.

Aan het eind van de jaren negentig gaf Potok een interview waarin hij vertelde dat hij de laatste "tien jaar zich langzaam bewogen had in gebieden die hij zou willen kenschetsen als donker en ambigu." Dat staat haaks op het optimisme van de joods-idealistische traditie van zijn eerdere boeken. "In mijn eigen boeken heb ik mijn eigen begin verwerkt. Nu ben ik mijzelf aan het inhalen en schaaf ik mijn wereldbeeld bij." Zo zegt hij. Het beeld van de honkbalwedstrijd in *The Chosen* is scherp; het is een wereld waarin alle antwoorden nog helder zijn. Maar zo is het leven niet. Naar mate ik ouder wordt, wordt het leven minder samenhangend. En hoe meer ik het leven onderzoek hoe minder ik nog coherente verhalen kan opschrijven. Het volgende filmfragment is uit een interview dat Potok gaf aan het einde van de negentiger jaren. **FILMfrag. 2**

DIA omslagen Troop/Kanaal

De Troop Leraar en *Het Kanaal* zijn beiden ongemakkelijke verkenningstochten naar het antwoord op de vraag of er na de Shoah nog licht en leven mogelijk is. Immers heeft de holocaust een diep gat geslagen in de stamboom van een volk. Veel van de verschrikkingen die onze wereld belagen komen van **de andere zijde**. Het concept van het rijk van het kwade, van het demonische komt voort uit de Kabbalistische denkwereld. Dit rijk is door de Meester van het Heelal geschapen alleen om redenen die hij alleen kent. Het is een tastbare, reële wereld.

En in het denken van de Oost-Europese Joden ging die "andere zijde" een grote rol spelen. Veel Kabbalistische literatuur voorafgaand aan de verschrikkingen van de Shoah gaan over deze Sitra Achra. Heel begrijpelijk dat het een grote rol speelde in het werk van I.B. Singer. Een voortdurende preoccupatie met de krachten van het kwade, met de seksualiteit waarmee de wereld is doortrokken en met eenvoudige mensen die verstrikt raken in complexe machtssferen; dat is de essentie van het werk van Singer zoals we zagen.

Bij Potok komt dit veel minder aan bod hoewel zijn latere werken dus laten zien dat de complexe machtssferen hem steeds meer parten gaan spelen.

De troop-leraar speelt in het New York van de jaren dertig, het Europa van de Eerste en Tweede Wereldoorlog en het Amerika van tegenwoordig. Het leidt de lezer binnen in de emoties en gedachten van Benjamin Walter, een 65-jarige Amerikaanse professor, gespecialiseerd in het onderwerp 'oorlog', een modern en ontwikkeld mens. Zijn reis terug naar zijn jeugd is een hachelijke onderneming, maar het is voor hem noodzakelijk om een cruciaal moment in zijn leven te begrijpen dat hij lang heeft onderdrukt. Hij is met zijn memoires bezig; een deel ervan kan hij niet op papier krijgen. In gesprekken met een buurvrouw, een schrijfster, komen de herinneringen boven aan zijn troopleeraar: Deze leraar heeft samen met de vader van Walter in de Eerste Wereldoorlog gevochten. Door het ophalen van de herinneringen aan de troopleeraar komt ook een cruciaal moment uit Walters belevenissen in de Tweede Wereldoorlog weer boven. Potok gebruikt een archetypisch symbool van de boom in dit verhaal. Het is het symbool van geborgenheid en troost voor Walter maar na een blikseminslag moet de boom worden gekapt. Wanneer Walter zich met het angstbeeld van zijn jeugd vereenzelvigd en hij dezelfde woorden heeft leren zeggen als zijn trope teacher eens, verdwijnt hij als het ware door het zwarte gat in het binnenste van de door de bliksem getroffen boom en wordt hij met een vreselijke angst bevangen. Het boek eindigt zonder troost. De boom biedt geen troost mer en moet worden gekapt. In POTOKS woorden uit zo-even bekeken filmfragment: *leren leven met de gedachte dat er geen antwoord bestaat. Een beangstigende gedachte, maar wel een eerlijk...*

In Het kanaal ontmoeten we een joods-Amerikaanse architect, Amos Brickman. Hij kan zijn oorlogservaringen tijdens zijn kinderjaren niet langer verdringen. In een soort visioen hoort hij iemand roepen: Kom! Het dringt geleidelijk tot hem door dat het zijn 'verleden' is dat hem roept. Tot nog toe probeerde hij zichzelf te sussen met de gedachte: als ik er niet aan denk, dan heeft het ook niet bestaan. Hij gaat ten slotte op reis, komt in Europa, vanwaar hij in 1945, op 13-jarige leeftijd, naar Amerika was geëmigreerd. Hij belandt opnieuw in Auschwitz met alle verschrikkelijke herinneringen van dien. Uiteindelijk begint hij, ergens bij een kanaal, te beseffen wat er, deels onbewust, in hem leeft. Amos heeft de vraag van een paar vrienden gekregen of hij een kerk wil ontwerpen. Het verbaast hem en blijft hem achtervolgen. Een van de vrienden, Ellis, noemt het ontwerpen een bijdrage aan de totstandkoming van de nieuwe dimensie, de dimensie van verzoening en genezing. De nieuwe kerk van Le Corbusier in Ronchamp mag een nieuwe tijd inluiden, Amos ziet het niet, voor hem is het verleden nog zo loodzwaar. Ellis raadt hem maar van het ontwerp af te zien. Vertwijfeld maakt Amos enkele nieuwe schetsen het helpt hem niet.

Pas na zijn bezoek aan Polen ziet hij dat het leven, *ik citeer*: "een gave en een mysterie is, en een last". Het driedimensionale bouwval van de geschiedenis moet worden afgebroken. Amos kiest voor een kerk op een locatie buiten de stad waarbij hij de beek die daar stroomt integreert in het ontwerp. Met die beek die niet opdroogt wordt Het Kanaal toch nog voorzichtig positief. Alleen met de vierde dimensie van verzoening en genezing wordt het leven toch mogelijk, zelf met de bijbehorende actuele en pijnlijke vragen. Een indrukwekkende roman; in een prachtige, suggestieve stijl wordt geleidelijk het raadsel ontsluit, maar zo, dat de volle kracht ervan overblijft. De hoeveelheid actie is, vergeleken met zijn vroegere werk, fors toegenomen. Jammer dat een aantal malen, niet-functionele, (bastaard-)vloeken een plaats krijgen.

Tenslotte reikte Ewald mij vorige week een prachtige gedachte aan. Het Kanaal is de spiegel van of misschien zelfs wel het antwoord op *De Slaaf* van Singer waar een werving uitgaat van het Joodse geloof naar de Christenen. Hier zien we een Joods architect die een kerk ontwerpt voor Christenen. Ik lees een klein gedeelte uit het Kanaal; p.146 + 158.

Tenslotte

Ik ga afronden. We hebben gezien dat Potok waarden ook durft te kritiseren, of weet ze in ieder geval te relativiseren. Het knappe van Potok vind ik hierin liggen, dat hij desondanks nooit waarden afschrijft of veroordeelt. Hoe voor de hand liggend en vanzelfsprekend is het niet om ogenschijnlijk dode tradities, of tradities, waarvan we nu niet direct de waarden zien, af te doen als ouderwets en achterhaald? Hoe herkenbaar is het niet in deze tijd, waarin verwonderd gevraagd wordt wie leeft er nu nog met tradities!!!!? Hoe gemakkelijk oordelen we niet mensen, die in een traditie leven, die wij niet snappen? Of dat onze invulling van onze waarden beter en evenwichtiger is dan van anderen? Potok geeft aan, dat tradities onlosmakelijk met mensen zijn verbonden. Daarom gaat hij er zeer behoedzaam mee om.

Potok raakt ons in het diepste van ons bestaan. Potok worstelt met de vragen die onze vragen zijn. Hij verdient de grootste achting voor de wijze waarop hij deze 20^e eeuwse vragen niet

onverschillig wegwuift of angstig wegschuift maar ze plaats in het perspectief van de vragen van alle eeuwen. Hij komt allerm minst met goedkope antwoorden. Tragisch is echter het feit dat de ultieme vragen voor hem onbeantwoord blijven. Het feit dat hij naarmate hij dieper op de vragen ingaat steeds minder antwoorden heeft.

Ooit noemde Potok het Joodse geloof een GELOOF VAN HOOP. Enkele maanden voor zijn dood gaf hij een interview dat het laatste zou blijken te zijn. Hij werd gevraagd naar de actuele betekenis van de woorden die hij eens had geuit. Zijn antwoord was dat hij hoopte dat het Joodse geloof HOOP ZOU KUNNEN BIEDEN IN DE 21^e EEUW.

U krijgt nog een dia te zien en ik lees een kort tekst fragment voor. De dia is van .....

Dia Marc de Klijn *Gang naar het Licht* INFO MARC de KLIJN

Ruim tweeduizend jaar geleden peinsde een oude joodse vrome, ver van zijn eigen land, verteerd door ellende van lijf en ziel en omgeven door spotters en vijanden van zijn God, over de wonderlijke weg die God met hem ging. Het is bepaald geen gezapig en gemakkelijk napeinzen, maar een worsteling, een strijd aan de rand van de vertwijfeling; om het leven en zijn zin, om God en zijn trouw. De pijlers van zijn leven zijn verzwakt. Waar de hand zich uitstrekt om houvast te vinden, grijpt ze in de lucht. God, waar bent U. God, wie ben ik? Mijn leven valt uiteen, er is geen grond onder mijn voeten. God, ik ben bang. Waar blijft uw goedertierenheid
En toch, Gij zijt mijn God, en uw goedertierenheid is beter dan het leven.

De schrijver van dit stuk werd zelf slachtoffer van hen die het op het Joodse volk gemunt hadden. Hij kwam op voor dit volk. Zijn naam was Diettrich Bonhoeffer. De oude Joodse vrome was de dichter van Psalm 63.